

הערות על זהות ופוליטיקה של זהויות

פרופ' יהודה שנהב

המושג "זהות" הולך ותופס בשלושה העשורים האחרונים מקום מרכזי בלימודי התרבות ומעורר תסיסה רבה בעיקר משום שהוא טורף את קטיגוריות הדיון המסורתיות הן בפרקטיקה האקדמית והן במחשבה הפוליטית. שיח הזהות מאתגר את סמני הגבול החברתיים – מדומיינים וסימבוליים – ומארגן אותם מחדש במונחים של זמן ומרחב. באמצעות שיח הזהות מתחוללים כיום שינויים פוליטיים, נוצרים מרחבים מוסריים חדשים, נולדות קהילות שמספקות לחבריה משמעות, ומופיעים רפרטוארים תרבותיים ומפות קוגניטיביות שמזינות מחדש את הצורך בהתארגנות על בסיס של זהויות. ובעיקר, שיח הזהות מאפשר לייצר קטיגוריות חד-משמעיות של "הם" ו"אנחנו" ומשמש דלק מניע למאבקים לאומיים/אתניים, מגדריים, ומיניים; כמו גם מאבקים ליברלים שונים לזכויות, להכרה ולשויון. השימוש במושג הזהות מאפשר לדבר מחדש על היסטוריה וזיכרון, ולקשור בינם לבין פיוס וסליחה.

בשל חשיבותו של שיח הזהות לפרקטיקה הפוליטית הוא הפך לאחד מן המושגים ברי המחלוקת ביותר כיום. בישראל היהודית-לאומית-ליברלית-בורגנית המאופיינת בחרדה עמוקה לצביונה התרבותי האחיד, מקבל הדיון בזהות מטען שלילי עודף כאשר קבוצות שונות -- פלסטינים, מזרחים, הומואים, נשים פמיניסטיות -- צצות לפתע "מן הארון" ותובעות הכרה, שחרור מן הדיכוי הפוליטי ומעמד של דוברים לגיטימיים במקומות בהם שררה שתיקה. כדאי לזכור את מטעני השנאה והריטוריקה של הדה-לגיטימציה לפוליטיקת הזהויות של ש"ס, לזו של הישראלים-הרוסיים או לארגון ארבע-אמהות שפעל על פי חוקי המשחק של פוליטיקת הזהויות.

שתי טענות גדולות שגורות בפי המתנגדים לפוליטיקת הזהויות. האחת הזיהוי החד-חד ערכי שלה עם הופעת הפילוסופיה הפוסטמודרנית, השניה ראייתה כאדישה לדיון הכלכלי ולדיון על אי-שויון. שתי טענות אלה – המבוססות על טעות אופטית או על חרדה מפני פוליטיקת הזהויות החדשה -- מחמיצות את הכוח המניע של התופעה. ראשית, העיסוק בזהות אינו חדש ואינו יכול להיות מיוחס באופן בלעדי למחשבה הפוסטמודרנית. הוא מלווה אותנו לפחות מאז צמיחתו של פרויקט המודרנה. מה שחדש הוא לא עצם העיסוק בזהות, אלא ה(ע)תקתו אל טריטוריות תרבותיות חדשות המאיימות על הסדר הפוליטי המוכר. בין השאר, הוא מאיים על ההגיון הלאומי-ליברלי שהוא בפני עצמו מבוסס על גרסה מוקדמת של פוליטיקת זהויות. שנית, פוליטיקת הזהויות מאפשרת לנו לייצר דיון פוליטי אינקלוסיבי יותר והומניסטי יותר מאשר הדיון המעמדי הישן אשר

אני מבקש לפתוח בטענה שהעיסוק ב"זהות" ובפוליטיקה של זהויות הינו תופעה מודרנית המלווה אותנו כשלוש מאות שנה לפחות. כבר מראשיתה חידדה הפילוסופיה את כליה תוך דיון בסוגיית הזהות, והציבה את השאלה של "האני" מול "האחר" כשאלת יסוד שלה. חשוב להצביע על המודרניות כנקודת האפס לדיון שכן גם אם היה תוקף אונטולוגי למושג לפני המאות ה-17 וה-18, הוא נעדר את המימד הרפלקסיבי שהוענק לו בתוך פרויקט המודרנה על ידי דמיון של סובייקט אוטונומי. המימד האוטונומי קיבל משמעות רק אם היה הסובייקט מודע לעצמו ומסוגל לדבר על עצמו (עדיין לא על עצמה) תוך כינון של קוי הפרדה בין "הפרטי" לבין "הציבורי". אם נמשוך את האמירה הזו קמעה, ניתן יהיה לומר כי לא הייתה למושג "זהות" משמעות בהיסטוריה האנושית עד אשר לא נוצר השיח המודרני סביבו.

ציר אחד של שיח הזהות בתוך המחשבה המודרנית התפתח כשיח אינדיבידואליסטי קיצוני המעוגן במסורת הליברלית. מדעי החברה הקנוניים על ענפיהם השונים -- כמו פסיכולוגיה, כלכלה, פילוסופיה או סוציולוגיה -- צמחו גם הם כתוצר של המחשבה הליברלית. במדעים אלה התפתחה צורת חשיבה שנהוג לכנותה כ'אינדיבידואליזם מתודולוגי' (methodological individualism) כלומר השקפת עולם ליברלית המתורגמת למתודולוגיה הגורסת שאם רוצים להבין תופעה מסוימת יש לצאת מנקודת מבט של הפרט. הדיון במושג "זהות" בשיח האקדמי מתקיים במתכונת זו לפחות מן המחצית השנייה של המאה ה-19, אם לא לפני כן. כמובן שבשיח האינדיבידואלי של מחשבת הנאורות ניתן לזהות לא רק את המימד האמנציפטורי (למשל הקאנטיאני) אלא גם את המימד המדכא, המעלים את ההקשר הפוליטי, חברתי וכלכלי שבתוכו משובץ "האינדיבידואל" הבורגני. זהו ההקשר שבתוכו מצייע פוקו לאתר את המנגנונים באמצעותם נעשתה לו לסובייקט המודרני אובייקטיביזציה, ביניהם הסובייקטיפיקציה, כלומר האופן שבו האדם מייצר את עצמו בתהליך האובייקטיביזציה. הדיון שמציע פוקו מתמקד לכאורה באינדיבידואל, ובזהות אישית שלו או שלה, אולם הוא מסיט את מרכז הכובד מן "היחיד" ומציב אותו בתוך טקסטורות תרבותיות ופוליטיות של כוח, של מיון, של נרמול ושל משמעת. בטלר, לקלאו וז'יז'ק מצביעים על המגבלות המוצבים לפתחו של פרויקט "כינון הסובייקט", מגבלות של הגמוניה, של ייצוג ושל ארטיקולציה. בעיניהם, כל אחד ואחת מסיבותיה, פרויקט זה הינו פרויקט שאינו יכול להגיע אף פעם להשלמה ולכך עוד אחזור בהמשך.

פרויקט המודרנה קידם לא רק דיון בזהות אינדיבידואלית אלא גם בזהות קולקטיבית. ההקשר המידי והרלבנטי ביותר הוא כמובן ההקשר הקולוניאלי. למשל, צמיחתה של זהות אתנית קשורה בטבורה לקולוניאליזם וליצירתו של "האחר" הקולוניאלי, לא רק משום שקידם את עליונות

באירופה עצמה נוצרו שני שיחי זהות מובחנים: זהות לאומית וזהות מעמדית. הדיון בזהות לאומית הינה תוצר של הלאומיות האירופית שצמחה במחצית השנייה של המאה ה-19, ובשני העשורים האחרונים היא עומדת בפני דיון ביקורתי המתמקד בפרויקט ההבניה והדמיון של זהות זו. בחברות רבות, כמו גם בישראל, הכתיבה הקאנונית -- בתחומים כמו היסטוריה, פילוסופיה, סוציולוגיה, ספרות, אנתרופולוגיה או אומנות -- מעוגנת במה שהסוציולוג הגרמני אולריך בק מכנה "לאומיות מתודולוגית" (methodological nationalism). כלומר יציאה מנקודת המבט של הלאומיות לא רק כהשקפת עולם בסיסית הנתפסת כטבעית אלא גם כיחידת ניתוח מתודולוגית. בהוראתו המרקסיסטית (ובריאקציה לתפיסת העולם הליברלית) המושג "מעמד" מקבל את תצורתו השלמה עת הוא הופך ממצב אובייקטיבי למצב של מודעות מלאה (תודעה מעמדית), דהיינו ליצירתה של זהות קולקטיבית המאפשרת לבני אדם לדבר על סולידריות מעמדית. גם תפיסת עולם זו הפכה גם היא להיות כלי מתודולוגי במדעי החברה. בישראל הפרויקט המעמדי היה קשור עם הפרויקט הלאומי בקשר גורדי שאינו ניתן להתרה.

אם אנו בוחנים את הפרויקט המודרני – גם כתקופה וגם כצורת חשיבה – ניתן לסכם ולומר כי הוא איפשר פוליטיקה של זהויות בשלושה צירים המעוגנים בתוך סכימה קולוניאליסטית: הליברלי, הלאומי והמעמדי, סכימה אותה כינה בק בשם "הפוליטיקה הישנה" או "המודרניות הראשונה". הטענה כאילו הפוליטיקה של הזהויות היא חדשה הינה מופרכת איפוא. טענה זו נובעת בחלקה מתהליכי הראיפיקציה והאסנציאליזציה של שלושת המימדים הללו – כלומר הפיכתם לטבע שני, למשהו מהותי הקיים בתוכנו ובאופן שבו מעוצבת הכרתנו הפוליטית – שהביאו לכך שנשחקה לה יכולת הרפלקסיביות שלנו לגביהם ונשכחת העובדה ששלושתם עוסקים, בצורה זו אחרת, ב'פוליטיקה של זהויות'.

אלא שמאז שנות השבעים ניתן להבחין בתפנית חדה בדיון על זהות. היא מתבטאת בהיווצרותם של תצורות שיח חדשות, מחוץ למתחם המושגי והפרקטי של "הפוליטיקה הישנה" והתארגנותם בזירות דיסקורסיביות תרבותיות-פוליטיות פוסטלאומיות ופוסטקולוניאליות ובעיקר

את התפנית הזו ניתן ליחס למספר מקורות: המאבקים החברתיים הגדולים שהחלו בשנות הששים וקיבלו ביטוי תיאורטי גם בספרות הפוסט-סטרוקטורליסטית הצרפתית שיובאה לארה"ב; תהליכי הדה-קולוניזציה המואצים שלאחר מלחמת העולם השנייה והתפתחותה של התיאוריה הפוסט-קולוניאלית בתוך ומחוץ לחברות המכונות "מערביות"; התפתחות הגישה הפוסט-לאומית אשר איתגרה את תפיסות האזרחות הקיימות וביקשה להציג מערך של קטיגוריות מחשבה חדשות; או לתהליכי הגלובליזציה והאיום הטמון בהם להתערערות מעמד המדינה כמסגרת הומוגנית וכמיכל של שליטה תרבותית ופוליטית. תהליכים אלה מייצרים איום על מדינת הלאום כיחידה הפוליטית הדומיננטית משום שהם משבשים את החד-חד ערכיות של מסמני הגבול והאזרחות. תהליכים אשר מתרחשים בתוך הטריטוריה של הריבונות הלאומית אינם בהכרח תהליכים לאומיים, ותהליכים לאומיים (כמו חברות לאומיות, תרבות לאומית והון לאומי) מוצאים את עצמם מחוץ לגבולות הריבונות הלאומית. תופעת ה"פוסט-לאומיות" אינה רק נחלתן של שחקנים גלובליים (כמו הבנק העולמי או חברות רב-לאומיות) אלא גם מתבטאת במצרפים (hyphenations) של זהויות ואזרחויות אצל "שחקנים לוקאליים".

בישראל קשור שינוי זה -- שהחל מאוחר יותר מאשר בצפון אמריקה או אירופה -- במאבק על זהות לאומית של התנועה הלאומית הפלסטינית מחוץ ובתוך תחומי מדינת ישראל, במאבק לדה-קולוניזציה של הטריטוריות הכבושות מעבר לקו-הירוק, בהגירת העבודה המסיבית, במתן לגיטימציה לריבוי התרבותי, למאבק המזרחי והפמיניסטי ובדיון הממושך על אסטרטגיה רב-תרבותית ודו-לאומית. באופן מפתיע, ואולי לא כל כך, חלה כיום גם התקרבות מעניינת בין התיאוריה הגלובליסטית לבין התיאוריה הפוסטקולוניאלית.

פוליטיקת הזהויות הפוסטלאומית אינה רואה בזירה המעמדית-לאומית של המאבק נגד הקפיטליזם והליברליזם האירופי כזירה היחידה שם נעשית ארטיקולציה לשאלות של פוליטיקה וכוח. היא גם אינה מכירה ביחיד כתוצר אוטונומי מן החברה או מן התרבות. פוליטיקת הזהויות מאתגרת את המחיצות הליברליות המסורתיות, כמו גם חותרת במקרים רבים תחת מעמדה של מדינת הלאום הקלאסית. בשל כך אין להתפלא איפוא שהיא עוררה התנגדות עקרונית חריפה מהוגים מזרמים שונים ומנוגדים, ובתוך כך המושג "זהות" סומן מחדש והפך לאתר של קונפליקט וכמושא לאיתגור.

פוליטיקת הזהויות משחררת את הפוליטיקה מהנחות היסוד הישנות, ומוציאה אותה למרחבים חדשים. היא מרחיקה את כלכלת משק הזהויות מן המתחם המוכר לליברלים המבקשים לראות בזהות מושג אינדיבידואלי המובחן מן החברה; מן המתחם הלאומי המבקש להכיל זהות

אחידה המשמרת את הנחות היסוד הלאומיות ומדברת מגרון; ומן המתחם המעמדי אשר מבקש להמשיך ולדבר בשפה של סולידריות מעמדית. כל אחד מן המתחמים הללו הגדיר פוליטיקה של זהויות בתוואים הנוחים לו ובשפה המוכרת לו. למשל, הפוליטיקה המעמדית התעקשה להגדיר את עצמה במונחים מטריאלים תוך התעלמות מן העובדה שהיא מייצרת גם פוליטיקה של זהות ושל סטטוס. פוליטיקת הזהויות החדשה היא לכן אקט טרנסגרסיבי החוצה גבולות ומתחמים, אקט המייצר "זיהומים תרבותיים", במונחיה של האנתרופולוגית הבריטית מרי דגלס. הטרנסגרסיה היא מסוכנת על פי ההגדרות המסורתיות כיוון שהיא מתבטאת בדה-טריטוריאליזציה של השיח החברתי והתרבותי ההגמוני תוך ארגונו מחדש. בפרפרזה על הדיון של דלז וגואטרי בספרות מינורית ניתן לומר שבעוד שהשיח המוקדם על זהות עסק במאפיינים אישיים מעוקרים מן הפוליטיקה, הפוליטיקה של הזהויות מקשרת כל עניין אישי לפוליטיקה ונותנת לו ערך קולקטיבי חדש. כדאי לשים לב שפוליטיקת הזהויות החדשה מתקיימת לא רק בזירה האינטלקטואלית או במסדרונות האקדמיה. היא לובשת ופושטת צורות בפרקטיקה היום יומית של תנועות פוליטיות ושל המוסדות ההגמונים. למרות שלמושג זהות יש קונוטציה "רכה" הדיון בה מתארגן גם בזירות שהינן "אינסטרומנטליות" מובהקות כמו טכנולוגיה, כלכלה, או סטטיסטיקה, לצד הזירות היותר מסורתיות כמו דת, פוליטיקה, ספרות, או אומנות. כך למשל, לא ניתן להגזים בחשיבות כוחה של המדינה כסוכן בפוליטיקת הזהויות. מוסדות המדינה מאורגנים באמצעות מערך של "זיהויים" המכיל הגדרות א-פריוריות של זהויות החל מזהות פרטנית של אזרחות עד זהות קולקטיבית בתוך מדינת אומה. מזהות של תלמיד בבית הספר עד זהות של אסיר בבית הסוהר. בירוקרטים, מחנכים, שופטים, רופאים, כלכלנים, מנהלים, פסיכולוגים -- סוכנים מדינתיים ולא-מדינתיים -- מנהלים את משק הזהויות הציבורי. למדינה יש את הכוח להעניק שמות, להצליב קטיגוריות עם כסף והון, להמיר שמות בקפיטל ולהיפך, ולהגדיר את המחוזות הלגיטימיים של הזיכרון. המדינה מעניקה תעודות זהות ובתוך כך מגדירה מחדש את משמעותן של קטיגוריות כמו דת, לאומיות, או אזרחות. פוליטיקת הזהויות של המדינה ממקמת את נתיניה בתוך מטריצה ממינת על פי חתכי אורך ורוחב. מהו תפקידו של מפקד האוכלוסין למשל, אם לא לייצר ולשכפל מחדש את משק הזהויות של המדינה, אשר מאפשר "ממשליות" בלשונו של פוקו. משק הזהויות המדינתית גם מייצר אי שוויון ומיוצר על ידי אי-שוויון ומשום כך לא צריך להבין אותו בנפרד מן הזירה הכלכלית-הפוליטית. ההפרדה בין תרבות וזהות מצד אחד לבין אי שוויון וכלכלה מצד שני היא בפני עצמה אבחנה אנכרוניסטית.

הדיבור על זהות והשימוש בקטיגוריות – ועוד יותר בהצלבות וחיבורים (juxtapositions) – שאינן בשליטה מלאה של המדינה מאפשרים לחתור תחת (גם אם לא תמיד) מערך ההגדרות הממוסדות, לשבש את הגריד הקיים ולחולל בו שינוי משמעותי. פוליטיקת הזהויות מאפשרת לייצר

זהויות ממוקפות, זהויות מוצלבות, המצאה של קטיגוריות חדשות, חתירה תחת קטיגוריות קיימות - משמעותם של כל אלה הוא שיבוש מערך הזהויות הקיים וערעור על מעמדו של "הסימן" המדינתי. הוא מאפשר מעמד נזיל, גמיש, דינמי ופוליטי לשאלת הזהות. הספרות הפמיניסטית מראה כיצד תפיסות מגדריות חקוקות על הגוף באמצעות סוכנויות שונות לרבות המדינה ומציעה אסטרטגיות לפיצול ולהפרדה בין גוף ונשיות או מיניות ופוריות. כך למשל גם התובנה שהקטיגוריה של "אישה" אינה קטיגוריה מונוליתית אלא מאפשרת מרחבי ייצוג נרחבים בעולם שאינו כבול להגדרות הרשמיות או להגדרות הדומיננטיות. כך גם הדיון באתניות ובגזע מנסה להשתחרר מן ההגדרות והמיונים הרשמיים של קטיגוריות גזעיות ולהגדיר אותן מחדש. הקטיגוריה של "יהודי-ערבי" – כקטיגוריה דיסקורסיבית - הייתה (ועדיין הינה) חסומה בדיון האקדמי והפוליטי בישראל בשל התחביר של המדינה והלאומיות. רק בתוך פוליטיקת הזהויות מתאפשר דמיון מחדש דרך הצלבה זו. במובן זה יש לזהות כוח כקטיגוריה מחוללת, כקטיגוריה המייצרת פיצולים והסתעפויות, גם תיאורטיות וגם פוליטיות.

המושג זהות בפוליטיקה החדשה מחליף משמעויות אונטולוגיות וכפי שטענו בטלר, לקלאו וז'יז'ק אינו ניתן להשלמה. לעתים הוא משמש כמושג בעל משמעות מהותנית (essentialist) ולעתים כמושג בעל משמעות מובנית (constructed). המהותנות מכתובה חיפוש אחר "שורשים" שהופך לעתים לעיסוק במטאפיסיקה. ההבניה התרבותית רואה בהצמחת "השורשים" חלק מתהליך כינונו של המושג ורואה בזהות "מסמן צף". הפוליטיקה של הזהויות משקפת לא רק את המתח בין מהותנות לבין הבניה, אלא גם את המתח הדיאלקטי שבין המדכא והמדוכא. כך, המדכא מייצר קטיגוריות של זהות באופן מודע או סמוי. מוסדות המדינה הישראלית ייצרו למשל קטיגוריות עדתיות בפרקטיקה של פיזור אוכלוסין או באופני הרישום והפיקוח של המדינה, במיונים השונים של הצבא ומערכת החינוך. קוי המתאר של הממשליות הישראלית אורגנו על פי חלוקות אתניות, בתוך החברה היהודית או בתוך החברה הפלסטינית (למשל הבנית העדה הדרוזית כנפרדת מן הלאום הפלסטיני). המדוכא משתמש בקטיגוריות אלה על מנת להפוך אותו למנגנון של כוח, שמתחיל בדמיון, אולם לעתים אינו נשאר בזירה "המדומינת" אלא הופך לקטיגוריה אסנציאלית בין אם במובן האסטרטגי או במובן "האותנטי". כל אלה, לרבות האופי הדמוקרטי של שאלת הזהות, משאירים אותה לכן כפרויקט ללא סוף ידוע מראש.

בשל מורכבות זו, והרבדים השונים בתוכם הוא יכול להתפרש יש להמנע מהגדרה אנליטית של המושג זהות. אין זאת אומרת שאין בשימוש בו חוקיות תרבותית או חברתית. להיפך, אנו מסוגלים להבחין באופן ברור בפורמציה של קבוצות על פי עמדותיהן כלפי ה"פוליטיקה של זהויות". למשל, אינטלקטואלים המבקשים לשמר את כוחה של הזהות הלאומית, ומניחים "מתודולוגיזם לאומי" כנקודת מוצא לגיטימית לדיון, מתקשים בו בזמן לעכל את פוליטיקת

הזהויות כלגיטימיות. לעומתם רבים מן התומכים בפוליטיקת הזהויות החדשה מתקשים לקבל את הלגיטימיות של פוליטיקת הזהויות הלאומית. בשל היפוכים מן הסוג הזה, השאלה של מהי פוליטיקת הזהויות אינה שאלה שיש להעמידה לבירור אונטולוגי. זוהי שאלה שצריך לענות עליה באופן סוציולוגי: מתי השימוש בזהות הוא לגיטימי וכיצד נקבעת העמדה כלפיו על פי מיקומו של הדובר בפוליטיקת הזהויות. הפוליטיקה של הזהות מאפשרת ל"זהות" להיות מסמך אשר פותח אופציות ולא סוגר, מייצר צירופים חדשים ולא משכפל קטיגוריות קיימות. כוחה של הקטיגוריה הזו הוא בכך שהיא מאפשרת את מה שפול ריקר כינה "הרמנויטיקה של פרשנות", כלומר הרמנויטיקה שאינה מבטיחה תוצאה ידועה מראש.

עמדה זו מאפשרת לנו לבחון כיצד פוליטיקת הזהויות מייצרת מרחב אתני-מגדרי-מיני-לאומי חדש ומצריכה סוציולוגיה חדשה, סוציולוגיה של ה(ע)תקה, סוציולוגיה שמניחה דה-טריטוריאליזציה כאבן יסוד שלה. זוהי סוציולוגיה של "אתר בבניה" (under-construction). האנתרופולוג ארג'ון אפדוראי הציע יחידת ניתוח מרחבית נזילה כזו כמושא לדיון, מרחב אותו הוא מכנה 'אתנוסקפ' ("ethnoscape"), כלומר נוף של זהויות אתניות במרחב פוסט-לאומי הנובע מן התזוזות בעולם בו אנו חיים: מהגרים, פליטים, עקורים, גולים, מהגרי עבודה, תיירים, אנשים שזזים ממקום למקום ומשפיעים על הפוליטיקה של (ובין) מדינות אומה בדרגות שלא ראינו קודם. האתנוסקפ מאפשר את הנזילות, את התצורות הלא-קבועות תוך שהוא אינו נשאר אדיש לשאלות הפרמיורדיאליות -- בין אם זו שפה, צבע עור, שארות, נאמנות, סנטימנטים ראשוניים -- אולם הוא הופך אותן לסוגיות פוליטיות נזילות. במרחב המתכנה אתנוסקפ משתנה האופן שבו משתעקקות זהויות חברתיות.

למשל, מרחב האפשרויות של הגדרת הזהות הפלסטינית בישראל משתנה על פני ציר הזמן, כפונקציה של משך הכיבוש הישראלי בשטחי הגדה המערבית, וכפונקציה של הקול הדובר. אחת מן התוצאות הפרדוקסליות של מדיניות הכיבוש היא האצת תהליך ההאחדה מחדש בין זהותם של הפלסטינים בישראל והפלסטינים בשטחים. זו הייתה הסיבה שבעטיה התנגד אדוארד סעיד להסכמי אוסלו. הוא ראה באוסלו, ובאפשרות הקמתו לתחיה מחדש של הקו הירוק, תקיעת טריז בין הפלגים השונים של העם הפלסטיני. אירונית היא העובדה שככל שתקופת הכיבוש הולכת מתארכת, תוקפו של המיקוף "פלסטיני-ישראלי" נחלש. מהגדרתם כ"ערביי ישראל" דרך הגדרתם כ"פלסטינים אזרחי ישראל" חלקים גדלים והולכים באוכלוסיה הפלסטינית בישראל היום מאמצים לעצמם את ההגדרה "פלסטינים בישראל". דמיון הזהות החדשה/ישנה היא תוצאה של החיבוק המשותף בין המדינה הישראלית לבין פוליטיקת הזהויות שהוצאה כתוצאה מן הכיבוש.

כך גם לגבי הזהות המזרחית שעברה טרנספורמציה מן המושג של "ספרדים" דרך "בני עדות המזרח" אל הקטיגוריה המקובלת בפוליטיקת הזהויות של "מזרחים". אלא שזהות מזרחית

אינה קטיגוריה סגורה אחת אלא מאפשרת ריבוי. אחת מהן היא הזהות המזרחית האולטרא-אורתודוקסית של ש"ס. האירוניה היא שוב, שהמדינה "הליברלית" היא אשר סייעה לניתובם של המזרחים אל הדת כשער כניסה אל הפוליטיקה, אל הישראליות ואל הלאומיות הציונית. בעיני התנועה הציונית, לאומיות אצל המזרחים נתפסת כמתווכת דרך הסמך הדתי.

צריך להודות בעובדה שפוליטיקת הזהויות היא לעתים מסוכנת, לא רק עבור המיכל הלאומי בתוכה היא מתרחשת, אלא גם לבני הקבוצה הנוקטים בה. במקרים לא מעטים היא מביאה לפונדמנטליזציה של זהות ולאסנציאליזציה מחודשת שלה, או לידי כך שבני אדם יהפכו בני ערובה של מילים ומושגים. אולם אין בכך משום נימוק בכדי לדכא אותה. יש לקחת ברצינות את פוליטיקת הזהויות ולו רק משום ש המרחב הציבורי מוצף בפרויקטים שמבקשים להמציא זהויות, לתחם זהויות, או לחסום זהויות. פרויקטים אשר חלקם מתרגמים לפרויקטים רפלקסיביים של מחאה, חלקם מתרגמים לפרויקטים של אסנציאליזציה (מה שגיאטרי ספיבק והומי באבא היו מכנים "אסנציאליזם אסטרטגי"), חלקן לפרויקטים של ספוק משמעות. היא מסוכנת, אולם היא הכרחית. הפמיניסטית, הפלסטינית או המזרחית לא תמתין עד שהמנהיגים של השמאל הישן -- גברים-יהודים-אשכנזים -- יפתחו את הדלתות עבורן. 'היליד האמריקני' בארה"ב לא ימתין עד אשר מנהיגי תנועות ליברליות יעשו את מלחמתו למען הקטנת נזקי חברת הטבק בקרב צעירים אינדיאנים מעשנים, או למניעת השלכת פסולת רדיו-אקטיבית בתחומי השמורה. ולא פחות חשוב, היא הכרחית במקום שבו מדינת-אומה שראתה את עצמה כמספקת מקלט לחסרי בית, מתחילה להפוך חלק מנתיניה או אזרחיה לפליטים וגולים הנאלצים למצוא ערי מקלט משל עצמם. יהיו אלה נעים דנגור, סטפן צוויג, חנה ארנדט או מחמוד דרוויש. בכל המצבים הללו מתבררת פוליטיקת הזהויות כאוניברסלית וכקוסמופוליטית. משם גם כוחה והצדקתה המוסרית.